IVLII AGRICOLÆ
VITA,
A
C. CORNELIO TACITO
SCRIPTA,

IN QVA

Aulici optimi, Adulatoris vaferrimi, Militis fortissimi, Consiliarij prudentissimi, Præfecti Prouinciæ vigilantissimi, Consulis auctoritate grauissimi, Ducis ac Imperatoris, rerum gestarum magnitudine præstantiss. varia ingenia, mores, studia, describuntur;

Primò
In gratiam Iuuentutis Academicæ.

Operâ
M. IOANNIS CYNERSKI RACHTAMOVII,
Coll: Maioris, Eloqu. Profess. Tyliciani.

Per Aphorismos Politicos explicata;

Deinde, ob penuriam exemplarium, in lucem edita.
Anno Dñi 1643.

CRACOVIÆ, In Officina Typographica Francisci Cæsarij.

C. COR. TACITVS,

In Proœmio Agricolæ.

Celeberrimus quiſque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, ſine gratia, aut ambitione, bonæ tantum conſcientiæ pretio ducitur.

THRASEAS MORITVRVS,

Annalium. Lib: XVI.

Specta Iuuenis, & omen quidem Dij prohibeant, cæterùm in ea tempora natus es, quibus firmare animum expedit, conſtantibus exemplis.

SYDONIVS IN PANEGYRICO,

Ad Anthemium.

Quâ Criſpus breuitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quinctilianus,
Quâ pompâ Tacitus, nunquam ſine laude loquendus. &c. &c.

Generosis ac Magnanimis Iuuenibus,

D. STEPHANO ZAMOYSKI,

Castellanidæ Leopolień.

D. MICHAELI STRADOMSKI,

FRATRIBVS AMITINIS,

Inuicemque amantiss.

In Palæstra Tyliciana, Nobiliss. Philorhetoribus,

M. Ioannes Cynerski Rachtamouius, Coll. Maior, Eloquentiæ Professor Tylicianus, S. & P.

HActenus ex Vita C. Iulij Agricolæ, à C. Cor. Tacito scripta, Aphorismos Politicos, vnà vobiscum delibaui, Iuuenes magnanimi. Fuistis enim vos illorum frequentissimi, diligentissimiq; Auditores: ipsumq; vt fidelibus subiectum haberetis oculis, desiderastis authorem. Ecce verò meis impensis, præstò habetis, bono publico, luci publicæ datum, & prælo excusum. Recipite omine fausto, legite bonis auspicijs, tantum eruditionis reconditæ thesaurum; verba verbis, res rebus, diligenti mentis trutinâ, examinate, perpendite; nunquam vos operæ insumptæ pænitebit. Quid effecerim, aut quid fecerim potiùs, binis in dies horis, lectitando, commentando; quid vos quoq; profeceritis, auscultando, scriptitando; iudicent æqui rerum æstimatores. Equidem satis habui perspectam, vestram constantiam, alacritatem, fidem; quæ me sæpiùs etiam languentem, erigebat & excitabat ad opus, non rudi penitùs perficiendum penicillo. Spectastis & vos in Agricola, Aulici optimi, militis fortissimi, Consiliarij prudentissimi, Præfecti Prouinciæ vigi-

vigilantissimi Consulis authoritate grauissimi, Ducis ac Imperatoris rerum gestarum magnitudine præstantissimi; cæteraq; quasi per gradus sensim traducta studia, & incrementa: vidistis vaferrima aulicorum adulatorum ingenia, considerastis versatilem rebus in agendis prudentiam, suspexistis abstrusa iudiciorum momenta: diuinationes etiam, coniecturas, animaduersiones Politicorum, quibus non facta modò, & dicta hominum, sed sensa etiam & arcana Consiliorum inuoluuntur, iuxtaq; recluduntur, ingenio sagaci penetrastis, perspexistis. Characterem porrò dictionis, siccum quidem sed sobrium, adstrictum sed acutum, densum sed sententiosum, quo paucis plurima continentur, dicunturq;, sæpè etiam quæ non dicuntur insinuantur tantùm, admirati estis: indeq; Tacitum, quod taceat multis, quodq; se ipsum etiam tacitus in gratiam insinuet prudentium, meritò nominatum cognouistis, approbastis. Neq; verò hæc ego, tanquam mea vendito, mihiq; (quæ ab aliorum graui iudicio profecta sunt) vsurpo; sed amolior præcipitem multorum licitationem, qui, quoniam nihil secum pretij ferunt, ne pilo quidem licentur, vel optima. Sed ista non vendo inquam, dono vobis potiùs, Iuuenes magnanimi, vestroq; nomini dicata volo; vt quod studia eloquentiæ (quæ rerum cognitione optimarum, nisi abundauerit, vt in linguæ inanem volubilitatem degeneret, est necesse) vehementer amplexamini, alere possim non modò voce, & quotidiana lectione, sed etiam scripto, & memoria literarum. Quod vt faciam, cum vestri candidi mores, & ex opera bona, profectus bonus meretur, tum Illustrium Parentum vestrorum, virtus singularis. Et de Tua quidem Gente ZAMOSCIA, *Stephane magnanime, meliùs est silere, quàm pauca loqui* (vt de Carthagine dixit Sallustius) *cum præsertim ingentem illius factorum*

gloriam, non tantùm noster hic Sarmaticus, sed Orbis etiam huc vsq; admiretur vniuersus. Illi ipsi, qui quotannis, varia & elaborata rerum gestarum commemoratione, in Inclyta Zamoscensi Academia, desudant Oratores, consumptis & in lucem emissis tot lucubrationibus, vix primò aditu, vastum meritorum Oceanum attigerunt. Gens enim ZAMOSCIA Illustrissima, prouida benignitate, Mineruam semper coluit, quam etiam in obsequium crudi Martis, eiusq; castra euocare non dubitauit, vt sapientiæ munitus præsidio, fortiùs, ac faliciùs pugnaret in hostem. Eadem demum opima spolia, in domicilio Mineruæ fixit, & Martem quasi consanguineo nexu Deæ constrinxit, vt sagatus Deus, togatæ Deæ, serena familiaritate emollitus, humanior videretur. Neq; virtus hæc spectata tantùm fuit in viris, sed Matronas etiam, in illustre certamen pietatis prouocauit. Propitium Numinis fauorem sensit imprimis, per Illustriss. olim Heroem IOANNEM ZAMOSCIVM, Patrem Patriæ, Regni Cancell. Supremum Exercituum Ducem, bonorum ingeniorum ac literarum altrix Academia; qui primus Musas è Parnasso, in suum Zamoscium euocauit; vt ingeniosior ad Patriæ præsidium surgeret posteritas: sensit similem propensionis affectum in THOMA ZAMOSCIO, Regni quoq; Cancellario, qui ob honorem Patris, vno minor gradu, decessit è vita. Sensit & in CATHARINA ZAMOSCIA, omnibus heroicis virtutibus ornatissima Matrona; quæ quod desideratissimus Coniunx, magnificè parauit, & iniunxit; magnificentiùs instruxit, disposuit, propagauit. Vidi præsens ipse (dum ea in Vrbe hospes essem, cum Generoso Francisco Leśniowolski, Capit. Branicen.) peramplum locorum ambitum, structuram ædificio-

dificiorum visendam in icone aspexi, & suspexi: depositum ingens impensarum, paratum ac designatum intellexi: quæ Tu singula Illustriss. IOANNES ZAMOYSKI, (libet enim absentem compellare) auitæ, paternæ, maternæq; virtutis ac indolis hæres, Numine propitio, magnificentissimè perficere (quæ Tua est in bonas literas propensio) debebis. Sed quo me pius feruor abduxit, & admiratio? Illustriss. equidem VENCESLAVS ZAMOYSKI, Castell. Leopoliens. Tuus Parens Generose STEPHANE, quantùm valuerit fortitudine in periculis sustinendis, prudentia in rebus agendis, fælicitate in perficiendis, Iustitia in negotiis dubiis diiudicandis, res gestæ, non in Polonia solùm, sed etiam in Hungaria, à prima ætate, ad hanc ipsam deuexam grauitatem liquidò testantur. In illius pectore prudens Consus, in ore Suadella residet gratissima. Morum enim Comitas tanta est, vt sit nemo, vicinorum externorumq; hominum, quem non pertrahat, in amorem sui, & intimam charitatem. Cùm verò sit illi in Senatu ætate par nemo, meritò Nestor Sarmaticus potest appellari. Non minùs enim prompto consilio, quàm flexanima eloquentia, nec solùm annis quàm rerum vsu, atq; prudentiâ abundat. ille Gentis ZAMOSCIÆ vetustum tuetur decus, ille promouet intimas consiliorum rationes, ille propositi tenax curat, & inuigilat, vt ne latum vnguem, à moribus antiquis, priscaq; fide, & maiorum sancitis atq; voluntate, aliorsum discedatur: vnde eam retinet auctoritatem, quàm Fabius ille Maximus, qui cunctando Romanam restituit rem, conseruauit. Quæ sit illius pietas, erectum Xenodochium & dotatum, beneficiumq; Præpositura Staro Zamoscianæ testatur. Iam verò quàm literarum, ac literatorum sit amantissimus, perpetua consuetudo docet, atq; familiaritas cum viris doctis, quos

vnicè colit, obseruat, veneratur. Quare vestigiis Paternis insistens, permitte Suauiss. Stephane, *præclaros istos indolis bonæ adolescere fructus; atq; vt cœpisti, liberales disciplinas, in succum eloquentiæ conuerte. Sic & te emolumento singularis & Illustriss. Parentes Tuos, (vt quidem debes) gratissimo beabis solatio. Tu quoq;* Generose Michael, *in hoc squallore, atq; orbitate, vnde petere debeas solatium, quàm ab ijs artibus, à quibus Magnificus olim Parens Tuus, multis annis morbo graui depressus, & afflictus, petere solebat? Arcebant illum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integrãq; naturam, quod statim paruulus, sedem ac magistram studiorum Academiam Cracouien. habuerit: locum cum omni genere scientiarum, tum parsimoniâ cultum, ac benè compositum. Exteras deinde regiones magis prudens, quàm curiosus adijt, indeq; melior redijt. Nam Hæreticorum cum inspexisset fœdam proteruiam, animum Orthodoxæ Religioni addixit; eò se ipso semper melior, quo pietati fuit intentior. Hic habuerunt virtutes eius spatium, & exemplum; prouidere egenis liberalitate, erigere afflictos consilio; militem sumptu, veste, equo, apparatu, donare; Religiosas Familias, sine delectu, sine supercilio, omnes passim, non in ædes tantùm, sed & in animum admittere. Quis non meminit, quæ fuerit* NICOLAI STRADOMSKI *humanitas, quæ beneuolentia in omnes, & animi alacritas? quanquam publica luce caruit, intraq; parietes aluit eam sapientiam, quàm raro admodum è nostratibus quisquam consequitur. Nouerant amici candorem, sciebant vicini vitæ probitatem, externi quoq; homines, famam viri perceperant: insuper S.R.M. eximias illius dotes, oblato* Castellanatu Radomsceń. *coronare volebat: at ille procul ab omni ambitione, tantos honores non admittebat: siue hoc fuit necessi-*

tatis (quam sibi morbus imposuerat) argumentum, siue modestæ voluntatis. Sciebat (vt noster Tacitus ait) Sublime & erectum ingenium, pulchritudinem ac speciem excelsæ magnæq; gloriæ vehementiùs, quàm cautiùs appetere: *atq; eò deinceps animum flectebat, vt publicis honoribus non tam vti voluerit, quàm dignus videri. Fortunæ quoq; fauores, modo rationis ac parsimoniæ duxit, vti longè à luxuria, ita famæ propior. In bona verò vxore, CATHARINA à Zbalin, tantò maiorem laudem habuit, quantò in mala plus culpæ reperiri quidam agnoscunt. Non enim illi moribus tantùm similis fuit, indole modesta, sedula, mitis; sed etiam prudens, grauis, liberalis. Pietatem verò si quis expetierit in hac Matrona, ipsi pietati fecerit iniuriam. in eius enim animo religio, sanctitas, fides, domicilium perpetuum defixit. Itaq; Te* Michael *magnanime, mæstum & orbum, cùm bonæ literæ, tum Parentis Tui desideratiss. merita, & Superstitis Matris, lectissimæ Matronæ virtutes, & possunt, & debent omnino solari: vt & Paternæ benedictioni, quam moriturus Tibi reliquit, & Maternæ satis facias voluntati. Cui porrò bono* Zorauicijs *Bibliotheca (quam inspexi hospes) nobilissimis authoribus refertissima, extructa à doctissimo Parente Tuo, nisi ardenti animo fueris amplexus studia literarum? Contemne igitur ignaua pectora, quæ animas sine motu, sine spiritu, sine vigore gerunt inutiles. Laborem literarium, generoso vt cæpisti animo perfice, gnauiter in palæstra eloquētiæ, Tuo cum Fratre Suauiss.* Stephano, *desuda atq; contende, vt & Amicorum expectationi, & nostris votis, & Gentilicio Tuo Stemmati, quod D.* Stanislaus *Sczepanouius, fortissimo illustrauit Martyrio, respondeas.* Dat. è Musæo meo, Sacro Sabbatho Palmarum. Anno Dñi, 1643.

IVLII AGRICOLÆ VITA,

A C. CORNELIO TACITO SCRIPTA.

CLARORVM Virorum facta, moreſque poſteris tradere, antiquitùs vſitatum, ne noſtris quidem temporibus quanquam incurioſa ſuorum ætas omiſit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac ſupergreſſa eſt vitiũ paruis magniſq; ciuitatibus commune, ignorantiam recti,& inuidiam. Sed apud priores vt agere memoratu digna pronum, magiſq; in aperto erat: ita celeberrimus quiſque ingenio,ad prodendam virtutis memoriam, ſine gratia aut ambitione, bonæ tantùm conſcientiæ pretio ducebatur. Ac pleriq; ſuam ipſi vitam narrare, fiduciam potiùs morum, quàm arrogantiam arbitrati ſunt. nec id Rutilio & Scauro citra fidem, aut obtrectationi fuit. adeò virtutes iiſdem temporibus optimè æſtimantur, quibus facillimè gignuntur. At mihi nunc narraturo vitam defuncti hominis, veniâ opus fuit, quam non petîſſem, * ni incurſaturus tam ſæua & infeſta virtutibus tempora. Legimus cùm Aruleno Ruſtico Pætus Thraſea, Herennio Senecioni Priſcus Heluidius, laudati eſſent, capitale fuiſſe: neq; in ipſos modò auctores, ſed in libros quoque eorum ſæuitum, delegato Triumuiris miniſterio, vt monumenta clariſſi-

morum ingeniorum Comitio ac foro vterentur. Scilicet illo igne vocem Po: Ro: & libertatem Senatûs, & conſcientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulſis inſuper ſapientiæ Profeſſoribus, atque omni bona arte in exilium acta, ne quid vſquam honeſtum occurreret. Dedimus profectò grande patientiæ documentum, & ſicut vetus ætas vidit, quid vltimum in libertate eſſet: ita nos quid in ſeruitute, adempto per inquiſitiones & loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipſam cum voce perdidiſſemus, ſi tam in noſtra poteſtate eſſet obliuiſci, quàm tacere. Nunc demûm redit animus, & quamquam primo ſtatim beatiſſimi ſæculi ortu, Nerua Cæſar res olim diſſociabiles miſcuerit, principatum ac libertatem; augeatque quotidie facilitatem imperij Nerua Traianus, nec ſpem modò ac votum Securitas publica, ſed ipſius voti fiduciam ac robur aſſumpſerit: naturâ tamen infirmitatis humanæ, tardiora ſunt remedia quàm mala. & vt corpora lentè augeſcunt, citò extinguuntur: ſic ingenia ſtudiaq; oppreſſeris faciliùs, quàm reuocaueris. Subit quippè etiam ipſius inertiæ dulcedo, & inuiſa primò deſidia, poſtemò amatur. Quid ſi per quindecim annos, grande mortalis æui ſpatium, multi fortuitis caſibus, promptiſſimus quiſque ſæuitia principis interciderunt? Pauci, &, vt ita dixerim, non modò aliorum, ſed etiam noſtri ſuperſtites ſumus, exemptis è media vita tot annis, quibus iuuenes ad ſenectutem, ſenes propè ad ipſos exactæ ætatis terminos per ſilentium venimus. non tamen pigebit vel inconditâ ac rudi voce memoriam prioris ſeruitutis, ac teſtimonium præſentium bonorum compoſuiſſe. Hic interim liber, honori Agricolæ ſoceri mei deſtinatus, profeſſione pietatis, aut laudatus erit, aut excuſatus.

CNæus Iulius Agricola, vetere & illuſtri Foroiulienſium coloniâ ortus, vtrumq; auum Procuratorem Cæſarum habuit: quæ Equeſtris nobilitas eſt. Pater Iulius Græcinus Senatorij ordinis, ſtudio eloquentiæ ſapientiæq; notus, iiſq; virtutibus iram

Caij Cæsaris meritus. Namque Marcum Silanum accusare iussus, & quia abnuerat, interfectus est. Mater Iulia Procilla fuit, raræ castitatis. in huius sinu indulgentiaque educatus, per omnem honestarum artium cultum, pueritiam adolescentiamq; transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integramq; naturam, quòd statim paruulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerat, locum Græca comitate & prouinciali parcimonia mistum, ac benè compositum. Memoria teneo solitum ipsum narrare, se in primâ iuuenta studium Philosophiæ (acriùs) vltra quàm concessum Ro. ac Senatori hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coërcuisset. scilicet sublime & erectum ingenium, pulchritudinem ac speciem excelsæ magnæq; gloriæ vehementiùs quàm cautè appetebat: mox mitigauit ratio & ætas, retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum. Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci approbauit, electus, quem contubernio æstimaret. Nec Agricola licenter, more iuuenum, qui militiam in lasciuiam vertunt, neq; segniter ad voluptates & commeatus, titulum tribunatus & inscitiam retulit: sed noscere Prouinciam, nosci exercitui, discere à peritis, sequi optimos, nihil appetere ob iactationem, nihil ob formidinem recusare, simulq; anxius & intentus agere. Non sanè aliâs exercitatior magisq; in ambiguo Britannia fuit. trucidati veterani, incensæ coloniæ, intercepti exercitus. tum de salute, mox de victoria certauerê. Quæ cuncta & si consilijs ductuq; alterius agebantur, ac summa rerũ & recuperatæ Prouinciæ gloria in Duce cessit, artem & vsum & stimulos addidêre iuueni. intrauitq; animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna famâ, quàm ex malâ. Hinc ad capessendos magistratus, in vrbem digressus, Domitiam Decidianam splendidis natalibus ortam sibi iunxit, idq; matrimonium, ad maiora nitenti, decus ac robur fuit. vixeruntq; mira concordia, per mutuam caritatem, & inuicem se

anteponendo, nisi quòd in bona vxore tantò maior laus, quantò in mala plus culpæ est. Sors Quæsturæ Prouinciam Asiam, Proconsulem Saluium Titianum dedit. quorum neutro corruptus est: quamquam & Prouincia diues ac parata peccantibus, & Proconsul in omnem auiditatem pronus, quantalibet facilitate redempturus esset, mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia in subsidium, & solatium simul. Nam filium antè sublatum, breui amisit. Mox inter Quæsturam, ac Tribunatum plebis, atq; etiam ipsum Tribunatus annum quietè & otio transit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem Præturæ tenor & silentium. nec enim iurisdictio obuenerat. Ludos, & inania honoris, modo rationis atque abundantiæ duxit, vti longè à luxuria, ita famæ propior. Tum electus à Galba, ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione, fecit ne cuius alterius sacrilegium Resp. quàm Neronis sensisset. Sequens annus graui vulnere animum domumq; eius afflixit. nam classis Othoniana licenter vaga dum in Templo (Liguriæ pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolæ in prædijs suis interfecit: prædiaq; ipsa, & magnam patrimonij partem diripuit, quæ causa cædis fuerat. Igitur ad solennia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati à Vespasiano Imperij deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia principatus ac statum Vrbis Mucianus regebat, admodum iuuene Domitiano, & ex paterna fortuna tantùm licentiã vsurpante. Is missum ad dilectus agendos Agricolam, integrèq; ac strenuè versatum, vicesimæ legioni tardè ad sacramentum transgressæ præposuit, vbi decessor seditiosè agere narrabatur: quippè legatis quoque consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec legatus prætorius ad cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio: ita successor simul & vltor electus, rarissimâ moderatione maluit videri inuenisse bonos quàm fecisse. Præerat tunc Britanniæ Vectius Bolanus, placidiùs quàm feroci Prouinciâ dignum est. temperauit Agricola vim suam, ardoremq; compescuit, ne incresceret; peritus obsequi, erudi-

eruditusq; vtilia honestis miscere. Breui deinde Britannia Consularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed primò Cerialis modò labores & discrimina, mox & gloriam communicabat: sæpè parti exercitûs in experimentum, aliquando maioribus copijs ex euentu præfecit. nec Agricola vnquam in suam famam gestis exultauit; ad auctorem & ducem, vt minister, fortunam referebat: ita virtute in obsequendo, verecundiâ in prædicando, extra inuidiam, nec extra gloriam erat. Reuertentem ab legatione legionis Diuus Vespasianus inter patricios asciuit, ac deinde Prouinciæ Aquitaniæ præposuit, splendidæ inprimis dignitatis administratione, ac spe consulatus cui destinârat. Credunt pleriq; militaribus ingenijs subtilitatem deesse, quia Castrensis iurisdictio secura & obtusior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentiâ, quamuis inter togatos, facilè iusteq; agebat. Iam verò tempora curarum remissionumq; diuisa. vbi conuentus ac iudicia poscerent, grauis, intentus, seuerus, & sæpiùs misericors: vbi officio satisfactum, nulla vltrà potestatis persona. tristitiam & arrogantiam, & auaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut seueritas amorem deminuit. Integritatem atq; abstinentiam, in tanto viro referre, iniuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam sæpè boni indulgent, ostentanda virtute, aut per artem quæsiuit: procul ab æmulatione aduersus collegas, procul à contentione aduersus procuratores & vincere inglorium, & atteri sordidum arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus, ac statim ad spem Consulatus reuocatus est, comitante opinione Britanniam ei Prouinciam dari, nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. haud semper errat fama, aliquandò & eligit. Consul egregiæ tum spei filiam iuueni mihi despondit, ac post consulatum collocauit; & statim Britanniæ præpositus est, adiecto Pontificatûs sacerdotio. Britanniæ situm populosq; multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curæ ingenijue referam:

 feram:

feram: sed quia tum primùm perdomita est. itaq; quæ priores non dum comperta, eloquentiâ percoluere, rerum fide tradëtur. Britannia insularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac cælo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hispaniæ obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inspicitur: Septentrionalia eius, nullis contrà terris, vasto atq; aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniæ, Liuius veterum, Fabius Rusticus recentium, eloquentissimi auctores, oblongæ scutulæ vel bipenni assimilauere. & est ea facies citra Calcedoniam, vnde & in vniuersum fama est trangressa. sed immensum & enorme spatium procurrentium extremo iam littore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram nouissimi maris tunc primùm Romana classis circumuecta, insulam esse Britanniam affirmauit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, inuenit, domuitque. dispecta est & Thyle, quam hactenus nix & hyems abdebat. sed mare pigrum, & graue remigantibus, perhibent ne ventis quidem proinde attolli: credo quòd rariores terræ montesq; causa ac materia tempestatum & profunda moles continui maris, tardius impellitur. Naturam Oceani atque æstus, neq; quærere huius operis est, ac multi retulêre. vnum addiderim: nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec littore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, etiam iugis atque montibus inseri velut in suo. Cæterum Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenæ an aduecti, vt inter Barbaros, parum compertum. Habitus corporum varij: atq; ex eo argumenta. namque rutilæ Caledoniam habitantium comæ, magni artus, Germanicam originem asseuerant. Silurum colorati vultus, & torti plerumque crines, & positu contra Hispaniam. Iberos veteres traiecisse, easq; sedes occupâsse fidem faciunt. proximi Gallis, & similes sunt: seu durante originis vi, seu procurrentibus in diuersa terris, positio cæli corporibus habitum dedit. In vniuersum tamen æstimanti, Gallos vicinum solum occupâsse, credibile est. Eorum sacra, deprehendas

hendas

hendas ſuperſtitionum perſuaſione. Sermo haud multum diuerſus: in depoſcendis periculis eadem audacia, & vbi aduenêre, in detrectandis eadem formido. plus tamen ferociæ Britanni præferunt, vt quos nondum longa pax emollierit. nam Gallos quoq; in bellis floruiſſe accepimus: mox ſegnitia cum otio intrauit, amiſſa virtute pariter ac libertate. quod Britannorum olim victis euenit, cæteri manent quales Galli fuerunt. In pedite robur, quædam nationes & curru prœliantur. honeſtior auriga, clientes propugnant. olim regibus parebant, nunc per principes factionibus & ſtudijs trahuntur; nec aliud aduerſus validiſſimas gentes pro nobis vtiliùs, quàm quòd in commune non conſulunt. Rarus duabus tribuſq; ciuitatibus, ad propulſandum commune periculum conuentus: ita dum ſinguli pugnant, vniuerſi vincuntur. Cœlum crebris imbribus ac nebulis fœdum, aſperitas frigorum abeſt. Dierum, ſpatia vltra noſtri orbis menſuram, & nox clara, & extrema Britanniæ parte breuis, vt finem atq; initium lucis exiguo diſcrimine internoſcas. Quòd ſi nubes non officiant, aſpici per noctem Solis fulgorem, nec occidere & exſurgere, ſed tranſire affirmant: ſcilicet extrema & plana terrarum, humili vmbra non erigunt tenebras, infraq; cælum & ſydera nox cadit. Solum præter oleam, vitemque, & cætera calidioribus terris oriri ſueta, patiens frugum, fæcundum. tardè miteſcunt, citò proueniunt. eademq; vtriuſque rei cauſa, multus humor terrarum, cælique. Fert Britannia aurum & argentum & alia metalla, pretium victoriæ. Gignit & Oceanus margarita, ſed ſubfuſca ac liuentia. Quidam artem abeſſe legentibus arbitrantur. nam in rubro mari viua ac ſpirantia ſaxis auelli, in Britannia prout expulſa ſint colligi. ego faciliùs crediderim naturam margaritis deeſſe, quàm nobis auaritiam. Ipſi Britanni dilectum, ac tributa, & iniuncta imperij munera impigrè obeunt, ſi iniuriæ abſint: has ægrè tolerant, iam domiti vt pareant, nondum vt ſeruiant. Igitur primus omnium Romanorum D. Iulius cum exercitu Britanniam ingreſſus, quamquã proſperâ pugnâ terruerit incolas, ac littore potitus ſit

poteſt videri oſtendiſſe poſteris non tradidiſſe. Mox bella ciuilia, & in Rempublicam verſa principum arma, ac longa obliuio Britanniæ etiam in pace. Conſilium id Diuus Auguſtus vocabat, Tiberius præcipuè. Agitaſſe C. Cæſarem de intranda Britannia ſatis conſtat, ni velox ingenio, mobilis pænitentia, & ingentes aduerſus Germaniam conatus fruſtra fuiſſent. Diuus Claudius auctor operis, tranſuectis legionibus auxilijſq; & aſſumpto in partē rerum Veſpaſiano, quod initium venturæ mox fortunæ fuit, domitæ gentes, capti Reges, & monſtratus fatis Veſpaſianus. Conſularium primus Aulus Plautius præpoſitus, ac ſubinde Oſtorius Scapula, vterque bello egregius: redactaq; paulatim in formam prouinciæ proxima pars Britanniæ, addita inſuper veteranorum colonia. quædam ciuitates Cogiduno Regi donatæ: is ad noſtram vſque memoriam fidiſſimus manſit, vetere ac iam pridem recepta populi Romani conſuetudine, vt haberet inſtrumenta ſeruitutis & Reges. Mox Didius Gallus parta à prioribus continuit, paucis admodum caſtellis in vlteriora promotis, per quæ fama aucti officij quæreretur. Didium Veranius excepit, iſque intra annum extinctus eſt. Suetonius hinc Paullinus biennio proſperas res habuit, ſubactis nationibus firmatiſq; præſidijs: quorum fiducia Mouam inſulam vt vires rebellibus miniſtrantem aggreſſus, terga occaſioni patefecit. Namq; abſentia legati remoto metu, Britanni agitare inter ſe mala ſeruitutis, conferre iniurias, & interpretando accendere. *Nihil profici patientia, niſi vt grauiora, tamquam ex facili tolerantibus, imperentur; ſingulos ſibi olim reges fuiſſe, nunc binos imponi, è quibus legatus in ſanguinem, procurator in bona ſæuiret. æquè diſcordiam præpoſitorum, æquè concordiam, ſubiectis exitioſam: alterius manus centuriones, alterius vim & contumelias miſcere: nihil iam cupiditati, nihil libidini exceptum. in prælio fortiorem eſſe qui ſpoliet, nunc ab ignauis plerumq; & imbellibus eripi domos, abſtrahi liberos, iniungi dilectus, tamquam mori tantùm pro patria neſcientibus. quantùm enim tranſiſſe militum, ſi ſeſe Britanni numerent? ſic Germanias excuſiſſe iugum, & flumine non Oceano defendi: ſibi patriam, coniuges*

iuges

iuges, parentes; illis auaritiam & luxuriam causas belli esse: recessuros vt Diuus Iulius recessisset, modò virtutes maiorum suorum æmularentur: neue prælij vnius aut alterius euentu pauescerent; plus impetus, maiorem constantiam penes miseros esse. iam Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detinerent: iam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare. porro in eiusmodi consilijs periculosius esse deprehendi, quàm audere. His atq; talibus inuicem instincti, Voadica generis regij fæmina duce (neque enim sexum in imperijs discernunt) sumpsere vniuersi bellum: ac sparsos per castella milites consectati, expugnatis præsidijs, ipsam coloniam inuasere, vt sedem seruitutis. nec vllum in Barbaris seuitiæ genus omisit ira & victoria. Quòd nisi Paullinus, eò cognito Prouinciæ motu, properè subuenisset, amissa Britannia foret: quam vnius prælij fortuna veteri patientiæ restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis, & proprius ex legato timor agitabat. Hic cum egregius cætera, arroganter in deditos, & vt suæ quoq; iniuriæ vltor, durius consuleret, missus Petronius Turpilianus tanquam exorabilior, & delictis hostium nouus, eoque pænitentiæ mitior. compositis prioribus nihil vltra ausus, Trebellio Maximo prouinciam tradidit. Trebellius segnior, & nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi Prouinciam tenuit. Didicere iam Barbari quoque ignoscere vitijs blandientibus; & interuentus ciuilium armorum præbuit iustam segnitiæ excusationem; sed discordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles, ocio lasciuiret. Trebellius fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atq; humilis, precariò mox præfuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem; hæc seditio sine sanguine stetit. Nec Vectius Bolanus, manentibus adhuc ciuilibus bellis, agitauit Britanniam disciplina. eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus, & nullis delictis inuisus, caritatem parauerat loco auctoritatis. Sed vbi cum cætero orbe Vespasianus & Britanniam recuperauit, magni duces,

egregij exercitus, minuta hostium spes: & terrorem statim intulit. Petilius Cerialis, Brigantum ciuitatem, quæ numerosissima Prouinciæ totius perhibetur, aggressus. multa prælia, & aliquando non incruenta: magnamq; Brigantum partem aut victoria amplexus, aut bello. Et quidem alterius successoris curam famamq; cum Cerialis obruisset, sustinuit quoque molem Iulius Frontinus vir magnus quantùm licebat, validamq; & pugnacem Silurum gentem armis subegit, super virtutem hostium locorum quoq; difficultates eluctatus. Hunc Britanniæ statum has bellorum vices media iam æstate transgressus Agricola inuenit, cùm & milites velut omissa expeditione ad securitatem, & hostes ad occasionem verterentur. Oroduicum ciuitas haud multo ante aduentum eius, alam in finibus suis agentem, propè vniuersam obtriuerat: eoq; initio erecta prouincia, vt quibus bellum volentibus erat, probar exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta æstas, sparsi per Prouinciam numeri, præsumpta apud militem illius anni quies, tarda & contraria bellum inchoaturo, & plerisq; custodiri suspecta potius videbatur, ire obuiam discrimini statuit: contractisq; legionum vexilis, & modica auxiliorum manu, quia in æquum digredi Orduoices non audebant, ipse ante agmen, quò cæteris par animus simili periculo esset, erexit aciem; cæsaq; propè vniuersa gente, non ignarus instandum famæ, ac prout prima cessissent, fore vniuersa. Monam insulam, cuius possessione reuocatum Paullinum rebellione totius Britanniæ supra memoraui, redigere in potestatem animo intendit. Sed vt in dubijs consilijs, naues deerant, ratio & constantia ducis transuexit: depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, & patrius nandi vsus, quo simul seque & arma & equos regunt, ita repentè immisit, vt obstupefacti hostes, qui classem, qui naues, qui mare expectabãt, nihil arduum aut inuictum crediderint, sic ad bellum venientibus. Ita petita pace, ac dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola: quippè cui ingredienti Prouinciam, quod tempus alij

per

per ostentationem aut officiorum ambitum transigunt, labor & periculum placuisset. Nec Agricola prosperitate rerum in vanitatem vsus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est, sed ipsa dissimulatione famæ, famam auxit, æstimantibus quanta futuri spe tam magna tacuisset. Cæterum animorum Prouinciæ prudens, simulq; doctus per aliena experimenta, parum profici armis si iniuriæ sequerentur, causas bellorum statuit exscindere; à se suisq; orsus, primam domum suam coërcuit, quod plerisque haud minùs arduum est, quàm Prouinciam regere: nihil per libertos seruosq; publicæ rei: non studijs priuatis, nec ex cõmendatione aut precibus centurionum milites ascire, sed optimum quemq; fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exequi: paruis peccatis veniam, magnis seueritatem commodare: nec pœna semper, sed sæpiùs pœnitentiâ contentus esse * officijs & administrationibus potiùs non peccaturos, quàm damnare cùm peccassent. Frumenti & tributorum auctionem æqualitate munerum mollire, circumcisis quæ in quæstum reperta, ipso tributo grauiùs tolerabantur. namq; per ludibrium assidere clausis horreis, & emere vltrò frumenta, ac vendere pretio cogebantur. deuortia itinerum & longinquitas regionum indicebatur: vt ciuitates à proximis hibernis in remota & auia deferrent, donec quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret. Hæc primo statim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quæ vel incuria vel tolerantia priorum, haud minùs quàm bellum timebatur. Sed vbi æstas aduenit, contracto exercitu, militum in agmine laudare modestiam, disiectos coërcere: loca castris ipse capere, æstuaria ac syluas ipse prætentare: & nihil interim apud hostes quietum pati, quo minùs subitis excursibus popularetur. atq; vbi satis terruerat, parcendo rursus * irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multæ ciuitates, quæ in illum diem ex æquo egerant, datis obsidibus iram posuêre, & præsidijs castellisq; circumdatæ, tanta ratione curaq; vt nulla antè

Britanniæ noua pars illacessita transierit. Sequens hiems saluberrimis consilijs absumpta. namque vt homines dispersi ac rudes, eoq; bello faciles, quieti & otio per voluptates assuescerent: hortari priuatim, adiuuare publicè, vt templa, fora, domus extruerent; laudando promptos, & castigando segnes. ita honoris æmulatio, pro necessitate erat. Iam verò principum filios liberalibus artibus erudire, & ingenia Britannorum studijs Gallorum anteferre, vt qui modò linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor, & frequens toga. paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, & balnea, & conuiuiorum elegantiam. idq; apud imperitos humanitas vocabatur, cùm pars seruitutis esset. Tertius expeditionum annus, nouas gentes aperuit, vastatis vsq; ad Taum (æstuario nomen est) nationibus. qua formidine territi hostes quamquam conflictatum sæuis tempestatibus exercitum, lacessere non ausi; ponendisq; insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientiùs legisse; nullum ab Agricola positum castellum, aut vi hostium expugnatum, aut pactione ac fuga desertum. crebræ eruptiones. nam aduersus moras obsidionis, annuis copijs firmabantur. ita intrepida ibi hiems, & sibi quisque præsidio, irritis hostibus, eoq; desperantibus, quia soliti plerumq; damna æstatis hibernis euentibus pensare, tum æstate atq; hieme iuxta pellebantur. Nec Agricola vnquam per alios gesta auidus intercepit: seu centurio, seu præfectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conuitijs narrabatur, vt bonis comis, ita aduersus malos iniucundus. cæterum ex iracundia nihil super erat. secretum & silentium eius non timeres. honestiùs putabat offendere, quàm odisse. Quarta æstas obtinendis quæ percurrerat insumpta. ac si virtus exercituum & Romani nominis gloria pateretur, inuentus in ipsa Britannia terminus. Nam Glota & Bodotria diuersi maris æstu per immensum reuecti, angusto terrarum spatio dirimuntur. quòd tum præsidijs firmabatur: atque

omnis

omnis propior ſinus tenebatur, ſummotis velut in aliam inſulam hoſtibus. Quintò expeditionem anno naue prima tranſgreſſus, ignotas ad id tempus gentes crebris ſimul ac proſperis prælijs domuit: eamque partem Britanniæ quæ Hiberniam aſpicit, copijs inſtruxit, in ſpem magis quàm ob formidinem. ſiquidem Hibernia medio inter Britanniam atque Hiſpaniam ſita, & Gallico quoque mari opportuna, valentiſſimam imperij partem, magnis inuicem vſibus miſcuerit. Spatium eius ſi Britanniæ comparetur anguſtiùs, noſtri maris inſulas ſuperat. Solum cælumq; & ingenia cultuſq; hominum haud multum à Britannia differunt. meliùs aditus portuſq; per commercia & negotiatores cogniti Agricola expulſum ſeditione domeſtica vnum ex Regulis gentis exceperat, ac ſpecie amicitiæ in occaſionem retinebat. Sæpè ex eo audiui, legione vna & modicis auxilijs debellari obtineriq; Hiberniam poſſe. Idq; etiam aduerſus Britanniam profuturum, ſi Romana vbiq; arma, & velut è conſpectu libertas tolleretur. Cæterum æſtate qua ſextum officij annum inchoabat, ampla ciuitate trans Bodotriam ſita, quia motus vniuerſarum vltra gentium, & infeſta hoſtili exercitu itinera timebantur; portus claſſe explorauit: quæ ab Agricola primùm aſſumpta in partem virium, ſequebatur egregia ſpecie, cùm ſimul terra ſimul mari bellum impelleretur: ac ſæpè iiſdem caſtris pedes equeſque & nauticus miles mixtis copijs & lætitia, ſua quiſque facta ſuos caſus attollerent: ac modò ſyluarum & montium profunda, modò tempeſtatum ac fluctuum aduerſa, hinc terra & hoſtis, hinc * auctus Oceanus militari iactantia compararentur. Britannos quoque, vt ex captiuis audiebatur, viſa claſſis obſtupefaciebat, tamquam aperto maris ſui ſecreto vltimum victis perfugium clauderetur. Ad manus & arma conuerſi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, maiore fama, vti mos eſt de ignotis, * oppugnaſſe vltrò, caſtella adorti, metum vt prouocantes addiderant: regrediendumq; citra Bodotriam & excedendùm potiùs, quàm pellerentur, ſpecie prudentium ignaui admonebant. cùm interim co-

gnoſcit, hoſtes pluribus agminibus irrupturos. Ac ne ſuperante numero, & peritia locorum circumirentur, diuiſo & ipſe in tres partes exercitu inceſſit. Quod vbi cognitum hoſti, mutato repentè conſilio, vniuerſi nonam legionem vt maximè inualidam, nocte aggreſſi, inter ſomnum ac trepidationem, cæſis vigilibus irrupere. Iamq; in ipſis caſtris pugnabant, cùm Agricola iter hoſtium ab exploratoribus edoctus, & veſtigijs inſecutus, velociſſimos equitum peditumq; aſſultare tergis pugnantium iubet, mox ab vniuerſis adijci clamorem. & propinqua luce fulſere ſigna. ita ancipiti malo territi Britanni: & Romanis redit animus, ac ſecuri pro ſalute, de gloria certabant. vltrò quinetiam irrupere. & fuit atrox in ipſis portarum anguſtijs prælium, donec pulſi hoſtes, vtroq; exercitu certante, his vt tuliſſe opem, illis ne eguiſſe auxilio viderentur. quòd niſi paludes & ſyluæ fugientes texiſſent, debellatum illa victoria foret. Cuius conſtantia ac fama ferox exercitus, nihil virtuti ſuæ inuium, penetrandam Calcedoniam, inueniendumq; tandem Britanniæ terminum continuò præliorum curſu fremebant: atque illi modò cauti ac ſapientes, prompti poſt euentum ac magniloqui erant. iniquiſſima hæc bellorum conditio eſt, proſpera omnes ſibi vindicant, aduerſa vni imputantur. At Britanni non virtute ſed occaſione & arte ducis rati, * nihil ex arrogantia remittere, quò minùs iuuentutem armarent, coniuges ac liberos in loca tuta transferent, cœtibus ac ſacrificijs conſpirationem ciuitatum ſancirent; atque ita irritatis vtrimque animis diſceſſum. Eadem æſtate cohors Vſipiorum per Germanias conſcripta, in Britanniam tranſmiſſa, magnum ac memorabile facinus auſa eſt. Occiſo Centurione ac militibus, qui ad tradendam diſciplinam immixti manipulis exemplum & rectores habebantur, tres liburnicas adactis per vim gubernatoribus aſcendere: & vno remigrante, ſuſpectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore, vt miraculum proueheb antur. mox hâc atque illâ rapti, & cum pleriſq; Britannorum ſua defenſantium prælio congreſſi, ac ſæpè victores, aliquando pulſi, eo ad ex-

tremum inopiæ venere, vt infirmissimos suorum, mox sorte ductos vescerentur. atque ita circumuecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi nauibus, pro prædonibus habiti, primùm à Sueuis, mox à Frisijs intercepti sunt. ac fuere quos per commercia venumdatos, & in nostram vsque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustrauit. Initio æstatis Agricola domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque vt plerique fortium virorum ambitiosè, neq; per lamenta rursus ac mœrorem muliebriter tulit. & in luctu, bellum inter remedia erat. Igitur præmissa classe quæ pluribus locis prædata, magnum & incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos & longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium peruenit, quem iam hostes insederant. Nam Britanni nihil fracti, pugnæ prioris euentu, & vltionem aut seruitium expectantes, tandemq; docti commune periculum concordia propulsandum, legationibus & fœderibus omnium ciuitatum vires exciuerant. Iamq; super triginta millia armatorum aspiciebantur, & adhuc affluebat omnis iuuentus, & quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes. cùm inter plures duces virtute & genere præstans, nomine Galgacus, apud contractam multitudinem prælium poscentem, in hunc modum locutus fertur. *Quotiens causas belli & necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem, consensumq; vestrum, initium libertatis totius Britanniæ fore. Nam & vniuersi seruitutis expertes: & nullæ vltrà terræ, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romana. ita prælium atq; arma, quæ fortibus honesta, eadem etiam ignauis tutissima sunt. Priores pugnæ, quibus aduersus Romanos variâ fortunâ certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant: quia nobilissimi totius Britanniæ, eoq; in ipsis penetralibus siti, nec seruientium littora aspicientes, oculos quoq; à contactu dominationis inuiolatos habebamus: nos terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit. nunc terminus Britanniæ patet, atq; omne ignotum, pro magnifico est. Sed nulla iam*

vltrà

vltrà gens, nihil nisi fluctus & saxa, & interiores Romani. quorum superbiam frustra per obsequium & modestiam effugeris. raptores orbis, postquam cuncta vastantibus, defuêre terræ, & mare scrutantur: si locuples hostis est, auari: si pauper, ambitiosi. quos non Oriens, non Occidens, satiauerit: soli omnium, opes atq; inopiam pari affectu concupiscunt. auferre, trucidare, rapere falsis nominibus imperium: atq; vbi solitudinem faciunt, pacem appellant. liberos cuiq; ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus alibi seruituri auferuntur. Coniuges sororesq; & si hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atq; hospitum polluuntur. Bona fortunasq;, in tributum egerunt; in annonam, frumentum; corpora ipsa ac manus, syluis ac paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias, conterunt. Nata seruituti mancipia semel veneunt, atq; vltrò à dominis aluntur: Britannia seruitutem suã quotidie emit, quotidie pascit. Ac sicut in familia recentissimus quisque seruorum & conseruis ludibrio est: sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu, noui nos & viles in excidium petimur. Neq; enim arua nobis, aut metalla, aut portus sunt, quibus exercendis reseruemur. Virtus porrò ac ferocia subiectorum, ingrata imperantibus, & longinquitas ac secretum ipsum, quò tutiùs, eò suspectiùs. Ita sublata spe veniæ, tandem sumite animum, tam quibus salus, quàm quibus gloria carissima est. Brigantes, fœmina duce, exurere coloniam, expugnare castra; ac nisi felicitas in secordiam vertisset, exuere iugum potuêre: nos integri & indomiti & libertatem non in præsentia laturi, primò statim congressu vnde ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit. An eandem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciuiam adesse creditis? Nostris illi discessionibus ac discordijs clari, vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt: quem contractum ex diuersissimis gentibus, vt secundæ res tenent, ita aduersæ dissoluent. nisi si Gallos & Germanos, & (pudet dictu) Britannorum plerosq; dominationi alienæ sanguinem commodantes, diutiùs tamen hostes quàm seruos, fide & affectu teneri putatis: metus & terror est, infirma vincula caritatis; quæ vbi remoueris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriæ incitamenta pro nobis sunt: nullæ Romanos coniuges accendunt: nulli parentes fugam exprobraturi

sunt:

sunt: aut nullæ plerisq; patria, aut alia est: paucos numero circum trepidos ignorantiâ, cœlum ipsum ac mare & syluas ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos * *alij nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus, & auri fulgor atq; argenti, quod neq; tegit, neq; vulnerat. in ipsa hostium acie inueniemus nostras manus. agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos cæteri Germani, tamquam nuper Vsipij reliquerunt. Nec quidquam vltrà formidinis, vacua castella, sonum coloniæ, inter malè parentes & iniustè imperantes: ægra municipia & discordantia. hic dux, hic exercitus. ibi tributa & metalla, & cæteræ seruientium pœnæ, quas in æternum proferre, aut statim vlcisci, in hoc campo est. Proinde ituri in aciem, & maioreis vestros, & posteros cogitate.* Excepere orationem alacres, & barbari mores cantu & fremitu clamoribusq; dissonis. iamq; agmina, & armorum fulgores, audentissimi cuiusq; procursu: simul instruebantur acies. cùm Agricola quanquam lætum & vix monitis coërcitum militem * adhuc ratus ita disseruit. *Octauus annus est, commilitones, ex quo virtute & auspicijs imperij Romani, fide atq; opera vestra Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot prælijs, seu fortitudine aduersus hostes, seu patientia ac labore penè aduersus ipsam rerum naturam opus fuit. Neq; me militum, neq; vos ducis pœnituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniæ non fama nec rumore, sed castris & armis tenemus. Inuenta Britannia, & subacta. Equidem in agmine, cùm vos paludes montesuè & flumina fatigarēt, fortissimi cuiusq; vocem audiebam. Quando dabitur hostis, quando acies? veniunt à latebris suis extrusi, & vota virtusq; in aperto, omniaq; prona victoribus, atq; eadem victis aduersa. Nam vt superasse tantùm itineris, syluas euasisse, transisse æstuaria, pulchrum ac decorum in frontem, ita fugientibus periculosissima, quæ hodie prosperrima sunt. Neq; enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia: sed manus, & arma, & in his omnia. Quod ad me attinet, iam pridem mihi decretum est, neq; exercitus, neq; ducis terga tuta esse. Proinde & honesta mors turpi vitâ potior, & incolumitas ac decus, eodem loco sita sunt: nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturæ fine cecidisse. Si nouæ gentes atq; ignota acies constitis-*

set: aliorum exercituum exemplis vos hortarer. nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ij sunt quos proximo anno, vnam legionem furto noctis aggressos, clamore debellastis: ij ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoq; tam diu superstites. Quomodo sylvas saltusq; penetrantibus, fortissimum quodq; animal robore, pauida & inertia ipso agminis sono pelluntur: sic acerrimi Britanorum iam pridem ceciderunt; reliquus est numerus ignauorum & metuentium. quos quod tandem inuenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt nouissimi, & extremo metu corpora defixere in his vestigijs, in quibus pulchram & spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus, imponite quinquaginta annis magnum diem, approbate Reip numquam exercitui imputari potuisse, aut moras belli, aut causas debellandi. Et alloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, & finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimq; ad arma discursum; instinctos ruentesq; ita disposuit, vt peditum auxilia quæ octo milia erant, mediam aciem firmarent: equitum tria milia, cornibus affunderentur. legiones pro vallo stetere, ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem bellanti, & auxilium si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac terrorem, editioribus locis constiterant: ita vt primum agmen æquo, ceteri per accline iugum conexi velut insurgerent: media campi conuinarius & eques strepitu ac discursu complebat. Tum agricola superante hostium multitudine veritus, ne simul in frontem, simul & latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, & arcessendas pleriq; legiones admonebant, promptior in spem, & firmus aduersis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit. Ac primo congressu eminus certabatur. simul constantiâ, simul arte Britanni, ingentibus gladijs & breuibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atq; ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batauorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, vt rem ad mucrones ac manus adducerent. quod & ipsis vetustate militiæ exercitatum, & hostibus inhabile parua scuta & enormes gladios gerentibus. nam Britannorum gladij sine mucrone complexum armorum, & in aperto

pugnam

pugnam non tolerabant. Igitur vt Bataui miscere ictus, ferire vmbonibus, ora fœdare & tractis qui in æquo obstiterant, erigere in colles aciem cœpere; cæteræ cohortes æmulatione & impetu commistæ proximos quosque cædere. ac plerique semineces aut integri festinatione victoriæ relinquebantur. Interim equitum turmæ fugêre, conuinarij peditum se prælio miscuere: & quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus & inæqualibus locis hærebant: minimeq; equestris ea pugnæ facies erat, cùm in gradu stantes simul equorum corporibus impellerentur. ac sæpè vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, vt quemque formido tulerat, transuersos, aut obuios incursabant. Et Britanni qui adhuc pugnæ expertes summa collium insederant, & paucitatem nostrorum vacui spernebant, digredi paulatim & circumire terga vincentium cœperant: ni idipsum veritus Agricola quatuor equitum alas ad subita belli retentas, venientibus opposuisset; quantoq; ferociùs accurrerant, tantò acriùs pulsos in fugam disiecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum. transuectæq; præcepto ducis à fronte pugnantium alæ, auersam hostium aciem inuasere. Tum verò patentibus locis grande & atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere: atque eosdem oblatis alijs trucidare. Iam hostium, prout cuique ingenium erat, cateruæ armatorum paucioribus terga præstare, quidam inermes vltrò ruere, ac se morti offerre. Passim arma, & corpora, & laceri artus, & cruenta humus: & aliquando etiam victis ira virtusq;. Postquam syluis appropinquarunt, collecti, primos sequentium incautos & locorum ignaros circumueniebant. Quod ni frequens vbique Agricola, validas & expeditas cohortes indaginis modò, & sicubi artiora erant, partem equitum dimissis equis, simul rariores syluas equitem persultare iussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Cæterum vbi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus vt priùs, nec alius alium respectantes, rari, & vitabundi inuicem, longinqua atq; auia petiere. finis sequendi nox & satietas fuit. cæsa hostium ad decem millia: nostrorum

trecenti quadraginta cecidere. in quis Aulus Atticus præfectus cohortis, iuuenili ardore & ferociâ equi hostibus illatus. Et nox quidem gaudio prædaque læta victoribus: Britanni palantes mixtoq; virorum mulierumq; ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos, ac per iram vltrò incendere: eligere latebras, & statim relinquere; miscere inuicem consilia aliqua, dein sperare: aliquando frangi aspectu pignorum suorum, sæpiùs concitari. satisq; constabat sæuisse quosdam in coniuges ac liberos, tamquam misererentur. Proximus dies faciem victoriæ latiùs aperuit. vastum vbiq; silentium, secreti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obuius. quibus in omnem partem dimissis, vbi incerta fugæ vestigia, neq; vsquam conglobari hostes compertum, & exacta iam æstate spargi bellum nequibat, in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, profecto classis circumuehi Britanniam præcepit. datæ ad id vires, & præcesserat terror. ipse peditem atq; equites lento itinere, quo nouarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locauit. Et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, vnde proximo latere Britāniæ lecto* omni redierat. Hunc rerum cursum, quamquam nullâ verborum iactantiâ, epistolis Agricolæ actum, vt Domitiano moris erat, fronte lætus, pectore anxiùs excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum è Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus & crines in captiuorum speciem formarentur: at nunc veram magnamq; victoriam, tot millibus hostium cæsis, ingenti fama celebrari. Id sibi maximè formidolosum, priuati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori, & ciuilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet: cætera vtcumque facilius dissimulari, ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodq; sæuæ cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in præsentia statuit reponere odium, donec impetus famæ & fauor exercitus languesceret. nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat. Igitur triumphalia ornamenta, & illustris statuæ honorem, &

quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in ſenatu iubet: addiqueinſuper opinionem, Syriam prouinciam Agricolæ deſtinari, vacuam cum morte Atylij Rufi Conſularis, & maioribus reſeruatam. Credidere pleriq;, libertum ex ſecretioribus miniſterijs miſſum ad Agricolam, codicillos quibus ei Syria dabatur tuliſſe, cum præcepto, vt ſi in Britanniâ foret, traderentur: eumq́; libertum in ipſo freto Oceani obuium Agricolæ, ne appellato quidem eo ad Domitianum remeaſſe. ſiue verum iſtud, ſiue ex ingenio principis fictum ac compoſitum eſt. Tradiderat interim Agricola ſucceſſori ſuo Prouinciam quietam tutamq;. Ac ne notabilis celebritate & frequentiâ occurentium introitus eſſet, vitato amicorum officio, noctu in vrbem, noctu in palatium, ita vt præceptum erat, venit: exceptuſq́; breui oſculo & nullo ſermone, turbæ ſeruientium immixtus eſt. Cæterum vt militare nomen, graue inter otioſos, alijs virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, ſermone facilis, vno aut altero amicorum comitatus: adeò vt plerique, quibus magnos viros per ambitionem æſtimare mos eſt, viſo aſpectoq; Agricolâ, quærerent famã, pauci interpretarentur. Crebrò per eos dies apud Domitianum abſens accuſatus, abſens abſolutus eſt. cauſa periculi non crimen vllum, aut querela læſi cuiuſquam, ſed infenſus virtutibus princeps, & gloria viri, ac peſſimum inimicorum genus, laudantes. Et ea inſecuta ſunt Reipublicæ tempora, quæ ſileri Agricolam non ſinerent: tot exercitus in Mœſia Daciaq;, & Germaniâ Ponnoniaq́;, temeritate aut per ignauiam ducum amiſſi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati & capti: nec iam de limite imperij & ripâ, ſed de hibernis legionum & poſſeſſione dubitatum. Ita cùm damna damnis continuarentur, atq; omnis annus funeribus & cladibus inſigniretur, poſcebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, conſtantiam, & expertum bellis animum, cum inertiâ & formidine eorum. Quibus ſermonibus ſatis conſtat Domitiani quoq́; aures verberatas, dum optimus quiſque libertorum amore & fide, peſſimi malignitate & liuore, pronum dete-

rioribus

rioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitijs aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur. Aderat iam annus quo proconsulatum Asiæ & Africæ sortiretur, & occiso Ciuica nuper, nec Agricolæ consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessere quidam cogitationum principis periti, qui iturúsne esset in prouinciam, vltrò Agricolam interrogarent. ac primò occultiùs quietem & otium laudare, mox operam suam in approbanda excusatione offerre: postremò non iam obscuri, suadentes simul terrentésq;, pertraxere ad Domitianum qui paratus simulatione, in arrogantiam compositus, & audijt preces excusantis, & cùm annuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficij inuidiâ. salarium tamen proconsulari solitum offerri, & quibusdam à seipso concessum, Agricolæ non dedit: siue offensus non petitum, siue ex conscientiâ, ne quod vetuerat videretur emisse. Proprium humani ingenij est, odisse quem læseris: Domitiani verò natura præceps in iram, & quò obscurior, eò irreuocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolæ leniebatur. quia non contumaciâ, neque inani iactatione libertatis, famam fatumq; prouocabat. Sciant quibus moris illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse: obsequiumq; ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eò laudis excedere, quò plerìq; per abrupta, sed in nullum rei post vsum, ambitiosa morte inclaruerunt. Finis vitæ eius nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisq; non sine curâ fuit. Vulgus quoque & hic aliud agens populus, & ventitauêre ad domum, & per fora & circulos locuti sunt: nec quisquam auditâ morte Agricolæ, aut lætatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor, veneno interceptum. Nobis nihil comperti affirmare ausim. cæterùm per omnem valetudinem eius, crebriùs quàm ex more principatus per nuntios visentis, & libertuorum primi, & medicorum intimi venere: siue cura illud, siue inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari, quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo

vultuq;

vultuq; præ se tulit, securus iam odij & qui facilius dissimularet gaudium quàm metum. Satis constabat lecto testamento Agricolæ, quo cohæredem optimæ vxori & pijssimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum, velut honore iudicioq;: tam cæca & corrupta mens assiduis adulationibus erat, vt nesciret à bono patre non scribi hæredem, nisi malum principem. Natus erat Agricola Gaio Cæsare tertium Cons. Idib. Iunijs: excessit sexto & quinquagesimo anno decimo Calen: Septembris. Collega Priscoq; Coss. Quod si habitum quoq; eius posteri noscere velint, decentior quàm sublimior fuit. nihil metus in vultu: gratia oris supererat. bonum virum facilè crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integræ ætatis ereptus; quantum ad gloriam, longissimum æuum peregit. Quippè & vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleuerat, & Consularibus ac Triumphalibus ornamentis prædito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimijs non gaudebat, speciosæ contigerāt. filia atq; vxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente famâ, saluis affinitatibus & amicitijs futura effugisse. Nam sicut durare in hac beatissimi sæculi luce, ac principem Traianum videre, augurio votisq; apud nostras aures ominabatur: ita festinatæ mortis grande solatium tulit, euasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non iam per interualla ac spiramenta tēporū, sed continuò velut & vno ictu rempublicā exhausit. Non vidit Agricola obsessam curiam, & clausū armis senatū & eadē strage tot consulariū cædes, tot nobilissimarū fœminarū exsilia & fugas. Vnâ adhuc victoriâ Carus Metiꝰ censebatur, & intra Albanā villā sententia Messalini strepebat, & Massa Bebiꝰ iam tum reus erat. Mox nostræ duxere Heluidium in carcerem manus: nos Maurici, Rusticiq; visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, iussitq; scelera, non spectauit. præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre & aspici: cùm suspiria nostra subscriberentur: cùm denotādis tot hominum palloribus sufficeret sæuus ille vultus & rubor, à quo se contra pudorem muniebat. Tu verò felix Agricola non vitæ tan-

tùm

tùm claritate, sed etiam opportunitate mortis vt perhibent qui interfuerunt nouissimis sermonibus tuis, constans & libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiæq; præter acerbitatem parentis erepti, auget mæstitiam, quòd assidere valetudini, fouere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit. excepissem certè mandata vocesq;, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longæ absentiæ conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optima parentum assidente amantissima vxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lachrimis compositus es, & nouissima in luce desiderauêre aliquid oculi tui. Si quis piorum manibus locus, si, vt sapientibus placet, non cum corpore extinguuntur magnæ animæ; placidè quiescas. nos domum tuam ab infirmo desiderio, & mulieribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neq; plangi fas est: admiratione* te potius temporalibus laudibus, & si natura suppeditet,* militum decoramus. Is verus honos, ea coniunctissimi cuiusq; pietas. Id filiæ quoq; vxoriq; præceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, vt omnia facta dictaq; eius secum reuoluant, famamq; ac figuram animi magis quàm corporis complectantur. non quia intercedendum putem imaginibus quæ marmore aut ære finguntur: sed vt vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt: forma mentis æterna. quam tenere & exprimere non per aliena materiam & artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricolâ amauimus, quidquid mirati sumus, manet, mansurumq; est in animis hominum, ita æternitate temporum, famâ rerum. Nam multos veterum velut inglorios & ignobiles obliuio obruet: Agricola posteritati narratus & traditus, superstes erit.